

Uzreble Dalal

(45)93

93 = 821. 6

1
csm

MUSSOLINI BUKÁSA

I.

csukaj p

1943. július 25-én, vasárnap, este 10 óra 45-kor a római rádió hírül adta, hogy III. Viktor Emmánuel király elfogadta Benito Mussolini lemondását kormányfői tisztségéről, és utódjává Pietro Badoglio tábornagyot nevezte ki. E hír – bár a beavatottak számára nem volt teljesen váratlan – a világközvélemény szemében meglepetésként hatott, hiszen 1922 októbere – a „Marcia su Roma” által kísért részben erőszakos, részben színpadias, részben félhivatalos hatalomátvétele – óta Mussolini mint teljhatalmú diktátor intézte Olaszország sorsát. Badoglio tábornagy rövid rádióbeszédben közölte, hogy Olaszország folytatja a háborút, és *pártkülönbség nélkül* felhívott minden olasz polgárt, hogy támogassa *a nemzeti erők összefogására támaszkodó kormányát*. (Kiemelések tőlem, Cz. A.)

E rövid, tömör közleményből kitűnt, hogy nem egyszerű kormányváltásról van szó. Badoglio nyilatkozata mindenki számára nyilvánvalóvá tette a kalandos külpolitikát folytató és Olaszországot Hitler háborújába felelőtlenül belesodró fasiszta rendszer végleges bukását, és azt a reményt keltette az olasz népben, hogy a háborút az új kormány – Badoglio ellentétes nyilatkozata ellenére – mielőbb befejezi, és békét köt az eddig ellenségnek tekintett angolszász hatalmakkal. Ez a remény azonban nem vált valóra. A hat héttel később aláírt fegyverszüneti egyezmény ellenére Olaszország csak most vált valójában a totális háború színterévé. Mielőtt a fegyverszünet előzményeit és következményeit részletesen taglalnám, szeretném rövi-

den elemezni a fasiszta rendszer lényeges vonásait, kifejezni, mennyire volt „totális” Mussolini diktatúrája (a „totális állam”, a „*stato totalitario*” kifejezés ugyanis magától Mussolinitól származik)¹ és miben különbözött a bolsevizmustól vagy a fasiszta rendszerhez ideológiailag közelebb álló, de sok tekintetben tőle eltérő nemzetiszocializmustól.

A fasiszta rendszer lényeges elemei és a Berlin–Róma tengely létrejötte

A történelmi fasizmus – amely nem azonos a szovjet és komintern propaganda által a szemantikai hadviselés érdekében meghatározott fasizmusfogalommal („A fasizmus a fináncctőke legagresszívabb, legimperialistább köreinek nyílt, terrorisztikus diktatúrája”) – az első világháború következményeként jött létre. A Risorgimento harcai folyamán, II. Viktor Emmánuel és Garibaldi küzdelmeinek eredményeként a 19. század hatvanas éveiben megalakult liberális olasz királyság ugyanis Európa többi nagyhatalmához viszonyítva elmaradott államalakulatnak számított, amelyet csak egy viszonylag kis létszámú polgári réteg tekintett magáénak. Az iparosodó északi és emilioromagnai régió munkásai ki voltak zárva a közéletből és a politikai döntések hozatalából. Ugyanígy nem érezték magukénak az új államot – már csak a Szentszék és az olasz királyság közti feszültség miatt is – a vidék katolikus paraszttömegei. A politikai döntéseket egy viszonylag vékony, liberális szemléletű, de erősen nacionalista érzelmű réteg, az úgynevezett „*classe politica*” hozta. Igaz, e réteget számos értelmiségi elem – írók, egyetemi tanárok, egyetemi hallgatók stb. – is támogatta. Így ez az aktív polgári és értelmiségi réteg erőszakolta ki 1915 májusában a liberális Salandra-kormánytól a központi hatalmak elleni hadba lépést.

E háborút a liberális és nacionalista polgárság lelkesen támogatta, de a széles és igazi nemzeti érzéstől nem áthatott munkás és paraszti tömegek tompa beletörődéssel vonultak a lövészárkokba.² A háború – bár a nemzeti érzés lehatolt az alsóbb tömegekbe is – nem tudta igazi nemzeti egységbe tömöríteni az olasz népet. A háborúban való részvétel – különösképpen az 1917-ben elszenvedett caporettoi vereség után – legyengítette a társadalmat, és a háború befejezése után súlyos szociális feszültséget eredményezett. A Lenin példáját követő kommunisták, de az ugyancsak szélsőséges, és a kapitalista társadalmi rend megdöntésére törekvő szocialisták által szervezett sztrájkok, valamint a gyárak és üzemek fegyveres csoportok által történt megszállása már-már veszélyeztették az állam fennmaradását.³ Az országot kormányzó liberális pártok nem voltak képesek a válságot megoldani. E válságot fokozta a polgárság és a nemzeti érzésű kispolgárság elégedetlensége is. Bár Olaszország, mint győztes hatalom, a Párizs környéki békeszerződések alapján bekebelezhette Dél-Tirolt, Triesztet, Isztriát és Dalmácia egyes részeit, a felizgatott nacionalista közvélemény ennél többet követelt. A neves író, Gabrielle D'Annuzio egy általa szervezett fegyveres csoporttal elfoglalta a győztes hatalmak által Jugoszláviához csatolt Fiumét. E fegyveres kaland már összhangban állt a háború után alakult új, ugyancsak erőszakos és agresszív mozgalom, a fasizmus célkitűzéseivel. E mozgalmat a fiatal korában szélsőségesen szocialista újságíró, Benito Mussolini alapította. Mussolinit, aki 1915 előtt a szocialista napilap, az *Avanti* főszerkesztője volt, kizárták a pacifista szocialista pártból, mivel lelkes híve volt a központi hatalmak, főleg az Ausztria–Magyarország elleni hadba lépésnek.⁴

Az új, forradalmi mozgalom ideológiai gyökerei Georges Sorel, Wilfredo Pareto szindikalista nézeteire, valamint Nietzsche elitista nézeteire voltak visszavezethetőek. Maga a fasizmus szó a római liktorok hatalmi jelvényeikre,

a „fascis”-re, a vesszőnyalábokra vezethető vissza, az új mozgalom fegyveres alakulatai a fasci de combattimenti nevet vették fel. Ezekből alakult az új, forradalmi párt, a Partito Nazionale Fascista. E párt harcot hirdetett a kommunizmus, a szélsőségesen marxista szocializmus, de a liberális parlamentáris demokrácia ellen is.⁵ Ennek ellenére, s főleg azért, mert a kommunista-szocialista veszélyt nagyobbnak vélték, számos liberális és konzervatív politikus úgy határozott, hogy a polgárháború elkerülése érdekében inkább a fasiszta mozgalmat támogatják, de a nagybirtokosok is mellé álltak, mivel a fasiszták fegyveres alakulatai megakadályozták a kommunisták és szocialisták erőszakos földfoglalásait.

Mussolini hajlandó volt jelentős kompromisszumok kötésére az országot kormányzó erőkkal, így a monarchiával és a hadsereggel is. Támogatták Mussolinit a háború előtti, mérvadó liberális politikusok, így Cioletti, Salandra, Nitti, de a neves filozófus, Benedetto Croce is, valamint a híres karmester, Toscanini és számos futurista művész.⁶ A fasiszta párt parlamenti képviselője ugyan nem volt jelentős, de a fasiszta milicisták, az úgynevezett „squadristik” ereje olyan erősnek mutatta a mozgalmat, hogy a látványosan megrendezett „Marcia su Roma” után a király részben Orlando volt miniszterelnök, részben a tábornoki kar tanácsára 1922. október végén Mussolinit bízta meg kormányalakítással. Mussolini koalíciós kormányt alakított a liberálisok, a Federzoni vezette konzervatív nacionalisták, valamint a katolikus néppárt bevonásával, és 1925-ig látszólag parlamentárisan kormányzott. A Mussoloni-féle parlamentarizmus azonban válságba került 1924 júniusában, amikor fasiszta squadristák elhurcolták és meggyilkolták Matteotit, a szocialista párt vezérét. Bár a tetteseket megbüntették és Mussolini elhatárolta magát a bűnténytől, a demokratikus pártok bizalma megrendült. Ugyanakkor a fasiszták szélsőséges elemei azzal fenyegetőztek, hogy elfordulnak

a „Ducé”-tól – ahogy hívei őt nevezték –, ha nem lép fel energikusabban a szocialista és demokratikus elemek ellen. 1925-ben azután Mussolini végleg levetette parlamenti álarcát, több száz demokratikus klubot és szabadkőműves páholyt betiltatott, a szocialista pártot feloszlatta, és 1927 végétől kezdve már csak egyetlen párt indulhatott a parlamenti választásokon, a fasiszta párt.⁷ Ettől kezdve a rezsim nyílt diktatúrává változott, s a „*stato totalitario*” élén állt, mint vezér és valóságos törvényhozó, Mussolini, a „Duce”.

Bár, amint már említést nyert, a totális állam kifejezés magától Mussolinitól származott, a fasiszta rendszer a nemzetiszocialista vagy a bolsevista rendszerrel összehasonlítva mégsem volt teljesen „totális”. Természetesen diktatúra volt, de a parancsuralmi rendszer kizárólag a politikai életre korlátozódott. A diktatúra nem érintette sem a vallási, sem a kulturális életet. Igaz, hogy a munkásság sztrájkjogát eltörölték, a régi szakszervezeteket feloszlatták, de a hivatásrendiséggel, az iparágakban az úgynevezett korporációk bevezetésével, amelyben mind a munkaadók, mind a munkavállalók képviselői helyet foglaltak, új szervezetet létesített e rezsim a munkaügyi konfliktusok elsimítása céljából.⁸

Nem tagadható, hogy a fasiszta rendszer Mussolini hatalomátvétele után eleinte jelentős gazdasági sikereket könyvelhetett el, az életszínvonal emelkedett, és ezáltal a társadalmi feszültség csökkent. A szocialista reformokon túlmenően a rezsim legjelentősebb eredménye a katolikus egyházzal, illetve a Szentszékkal 1870 óta fennálló feszültség megszűntetése volt az 1929-ben Mussolini és Gasperi bíboros-államtitkár által aláírt Lateráni Egyezmény által. E szerződésben az olasz állam elismerte a pápa szuverenitását a Vatikán-városra korlátozott egyházi állam fölött. A Lateráni Szerződéssel egyidejűleg aláírt konkordátum alapján viszont a fasiszta kormány elismerte a katolikus

vallást államvallásként, és a kötelező egyházi házasságot. XI. Pius pápa külön nyilatkozatban méltatta Mussolinit – aki minden valószínűség szerint ateista volt – mint széles látókörű államférfit.⁹

Ezen túlmenően a fasiszta rendszer a harmincas évek közepéig mérsékelt külpolitikát folytatott, elsősorban Angliával és Franciaországgal tartott fenn jó kapcsolatokat, és egyik garantáló hatalma volt az európai békerendet stabilizáló locarnói egyezménynek.¹⁰ A nyugati hatalmakkal való jó viszonyt Olaszország Hitler hatalomra jutása után is ápolta. Ha voltak is hasonlóságok a náci és a fasiszta rendszer között, a különbségek nagyobbak voltak. A fasiszta rendszer 1938 novemberéig – amikor Mussolini is bevezette a zsidók jogait korlátozó törvényt – nem állt faji alapon, és idegenkedve nézték Rómában a Hitler hatalomátvétele után Németországban lábra kapó keresztényellenes, újpogány nézeteket. De a legnagyobb ellentét hatalmi jellegű volt. Míg Ausztria függetlenségének fenntartása elsőrendű olasz érdeknek számított, a nemzetiszocialista rendszer nem titkolta, hogy külpolitikai céljai közé tartozik az „Anschluss”, vagyis Ausztria egyesítése Németországgal. Különösen kiéleződött a helyzet a két totalitárius hatalom között az 1934. július 25-i bécsi puccs után, amikor osztrák náciak meggyilkolták az olasz–osztrák barátságot elmélyítő Dollfuss kancellárt. Bár a puccs kizárólag osztrák náciak műve volt, a világszerte Hitler kezét vélte látni az államcsínykísérlet mögött. Így Mussolini is, aki az Anschluss elhárítása céljából csapatokat vonultatott fel az olasz–osztrák határon. Úgy látszott, Hitler Németországát bekeríti és elszigeteli az angol–francia–olasz szövetség, és a kelet-európai, francia vezetés alatt álló szövetségi rendszer. E látszatot megerősítette az 1935 áprilisában megtartott stressai angol–francia–olasz konferencia, amely leszögezte, hogy a három hatalom elsőrendű érdeke az osztrák függetlenség fenntartása.¹¹

A Stresában kialakult angol–francia–olasz együttműködés azonban nem bizonyult tartósnak. A „stresai frontot” brutális módon megrendítette Mussolini abesszíniai kalandja és az afrikai császárság 1936 májusában bekövetkezett anektálása az olasz gyarmatbirodalomba. Különösen az angol–olasz viszony vált feszültté, mivel Eden angol külügyminiszter volt az Olaszország ellen életbe léptetett népszövetségi szankciók egyik fő szorgalmazója. E helyen nem vizsgáljuk azt, hogy Anglia mennyire volt felelős a viszály kiéleződéséért, kizárólag annak leszögezésére szorítkozunk, hogy Olaszország Abesszínia miatt elszigetelt helyzetbe került és Mussolini nem látott más kiutat ebből az elszigeteltségből, mint a Németországhoz való közeledést, annál is inkább, mert Németország erőltetett fegyverkezése folytán egyre inkább az erős nagyhatalom látszatát keltette, míg Mussolini a két nyugati demokráciát gyengülő, dekadens államoknak tekintette.

A német–olasz közeledés fokozatosan épült ki. Az együttműködés módozatait Ciano 1936. szeptemberi látogatása alkalmából alakították ki, ezt követően Mussolini 1936. november 1-jei milánói beszédében már nyíltan a „Berlin–Róma tengelyről” beszélt, mint az Európa sorsát meghatározni hivatott hatalmi csoportosulásról.¹² Az együttműködést erősítette Mussolini 1937. szeptemberi baráti látogatása Hitlernél, valamint a német–olasz együttműködés a spanyol polgárháborúban Franco megsegítése céljából.¹³ Ennek az együttműködésnek kétségtelen győztese Hitler volt, mivel Mussolini – előző politikájával szöges ellentétben – jóindulatú semlegességgel tűrte Ausztria bekebelezését 1938 márciusában a Német Birodalomba.¹⁴ A szudéta-válság idején Mussolini, aki az olasz hadseregnek az abesszin háborúban és a spanyol polgárháborúban bekövetkezett legyengülése miatt félt egy európai háború lehetőségétől, közvetítő álláspontot foglalt el, és az ő indítványára jött létre 1938 szeptemberében a müncheni konfe-

rencia, amely lehetővé tette a Szudétaföld Németország-hoz való csatolását, és egy ideig biztosítani látszott Európa békéjét. Chamberlain brit miniszterelnök és Lord Halifax külügyminiszter, akik már az Anschluss előtt is törekedtek az angol–olasz kapcsolatok javítására, s az 1938 áprilisában megkötött egyezményben elismerték Olaszország abesszíniai hódítását, szerették volna e kapcsolatokat elmélyíteni, és 1939 januárjában Rómába utaztak, ahol néhány napon keresztül tárgyalásokat folytattak Mussolini-val és Cianóval. E látogatás nem hozta meg a remélt eredményeket, Ciano naplója szerint a Duce dekadenseknek nevezte a brit államférfiakat, és nem volt hajlandó eltávolodni német szövetségésétől.¹⁵

Hitler prágai bevonulása után, amely reális veszélyként idézte fel a második világháború lehetőségét, Mussolini javaslatára Ciano és Ribbentrop német külügyminiszter 1939 májusában aláírta a német–olasz katonai szövetségről szóló okmányt, s létrehozták az úgynevezett „acélpaktumot”. E paktum egyaránt volt defenzív és offenzív jellegű, de az aláírást megelőző tárgyalások során a németek hangsúlyozták, hogy tekintettel elsősorban Olaszországra, de részben Németországra fegyverkezésére, e paktum alapján háborúra csak 1942/43-ban kerülhet sor. Ribbentrop eltitkolta, hogy Hitlernek még az év folyamán szándékában áll Lengyelország megtámadása.¹⁶ Amikor a német–szovjet paktum aláírása után nyilvánvalóvá vált, hogy Hitler megtámadja Lengyelországot, Mussolini 1939. augusztus 25-i, a német vezérhez intézett levelében kétséget kizáróan közölte, hogy Olaszország hiányos felkészültsége miatt képtelen a várható konfliktusban a Német Birodalom segítségére sietni. E levél, valamint az angol–lengyel katonai egyezmény ugyanazon a napon történt aláírása arra készítette Hitlert, hogy az augusztus 26-ára kitűzött támadást Lengyelország ellen néhány nappal elhalassza.¹⁷ Amikor azután a háború 1939. szeptember 1-jén kitört,

Olaszország továbbra is a „non-belligerenzá”, a „nem hadviselés” álláspontjára helyezkedett. Ebben szerepet játszott az olasz vezető körökre meglepetésként ható, 1939. augusztus 23-án Moszkvában aláírt német–szovjet paktum okozta idegenkedés, valamint az a bizonytalanság, hogy az olasz vezetők a gyors német győzelmek ellenére, amelyeket a Lengyelország ellen indított hadjáratban elértek, nem voltak tisztában azzal, milyen erőt jelent a Németország ellen hadba lépő angol–francia szövetség.

A non-belligerenzá politikáját Olaszország egészen a nagy nyugati német győzelmek időszakáig folytatta. Mussolini látszólag egyetértett ezzel a politikával, annál is inkább, mert veje, Ciano külügyminiszter nem volt híve a Németország oldalán való beavatkozásnak.¹⁸ Ciano úgy vélte, hogy ha Olaszország irányításával létrejön egy délkelet-európai blokk, ezzel Olaszország erősítheti Németországgal szembeni pozícióját is.¹⁹

Olaszország hadba lépése és a háborús vereségek

A főként Ciano külügyminiszter befolyására visszavezethető „non-belligerenzá” politikája bizonyos tekintélyt adott Olaszországnak a nemzetközi politika színterén. Példa erre Sumner Welles amerikai külügyi államtitkár 1940. februári útja, melynek során kétszer kereste fel Mussolinit és Ciano-t abban a reményben, hogy az olasz kormány hajlandó közvetíteni a Német Birodalom és a két nyugat-európai demokrácia között. Útja eredménytelen volt, mert Mussolini 1940. március eleji Hitlerrel való találkozására után értesült a készülődő nyugati hadjáratról, és meg volt győződve, hogy Németország győzelmesen fejezi be a hadjáratot.²⁰ A német Wehrmacht nem várt és a világhírvéleményre a meglepetés erejével kivívott győzelmei Norvégiában, majd 1940. május 10-e után a nyugati villámhá-

ború folyamán elért gyors német sikerek a „Ducé”-ban megérelelték azt az elhatározást, hogy Olaszországnak, amennyiben nagyhatalom akar maradni, be kell avatkoznia Németország, a másik totalitárius, forradalmi hatalom oldalán. Attól félt, hogy ha Olaszország kimarad a háborúból, vagy csak késve lép be, s a németek a gyors győzelem után békét diktálnak Angliának és Franciaországnak, akkor kimarad az általa remélt újrendezésből, és elesik az általa remélt területi nyereségektől. 1940. május 26-án fogadta Badoglio tábornagyot, az olasz hadsereg vezérkari főnökét, és közölte vele: Hitlernek írásban megígérte, hogy június 5-e után hadat üzen a nyugati hatalmaknak. Badoglio kétségbeesetten igyekezett lebeszélni a Ducét a szerinte házárd lépéstől, rámutatott az olasz hadsereg gyenge felkészültségére, arra, hogy a rendelkezésre álló 40 hadosztály felkészültsége az 50%-ot is alig éri el, a hadsereg nem rendelkezik megfelelő létszámú tankkal, a légierő szinte teljesen felkészületlen, egyedül a flotta felel meg a modern hadviselés követelményeinek. Mussolini indokolatlanul úgy vélte, hogy Franciaország összeomlása után Anglia legkésőbb szeptemberben békét köt, úgyhogy az olasz hadsereg harci szerepe inkább szimbolikus lesz, ezért ő (Mussolini) elhatározta, hogy minden körülmények között hadba lép Németország oldalán. Badoglio ama megjegyzését, hogy ez a lépés egyenlő a nemzeti öngyilkossággal, a Duce figyelmen kívül hagyta.²¹ Mussolinit ettől az elhatározástól senki sem tudta eltántorítani és 1940. június 10-én a kivézényelt fasiszta milícia örömujjongása közepette a Palazzo Venezia erkélyéről bejelentette, hogy hadat üzent Angliának és Franciaországnak.²²

A történelemben kevés példa van arra, hogy egy államférfi ennyire felelőtlenül és kalandor módon vitte bele

LENIN KÖRÚT AZ ARADI UTCÁNÁL (SZEMBEN TÁVOLBAN
A MARX TÉR, »NYUGATI TÉR«), 1956. OKTÓBER 31. ➤

országát és népét egy nagyhatalmak közti háborúba. Ha a fasiszta milícia ujjongva fogadta is e hírt, az olasz nép óriási többsége ellenezte a hadba lépést. Ellenezte az udvar, a hadsereg, az egyház, a nép többsége, de a fasiszta vezető emberek közül is számosan. Elég, ha itt Ciano, Grandi, Bottai vagy Bastianini nevét említem. Ellentétben az első világháborúval, a polgárság és az intelligencia széles rétegei sem lelkesedtek a háborúért. A németekkel kötött szövetség sohasem volt népszerű, a többség a nyugati hatalmakkal rokonszenvezett.²³ Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy az 1939-ben aláírt „acélpaktum” ellenére maga Hitler sem kívánta Olaszország hadba lépését. A Franciaországgal kötött fegyverszünet egyik alapmotívuma a francia gyarmatbirodalom semlegessége és épségben tartása volt, viszont Olaszország igényei elsősorban francia területek – Nizza, Korzika, Tunézia – bekebelezésére irányultak. Ez viszont ellentétben állt a pillanatnyi német érdekekkel.²⁴ Mussolini kérését a francia flotta olasz kézbe való átadására a Führer élesen elutasította. A háború tehát a fasiszták által kitűzött olasz imperialista célok szempontjából is értelmetlen volt.

Olaszország háborús részvétele kezdettől fogva a kudarcok sorozata lett. Még 1940 második felében a közelkeleti brit erők elfoglalták Líbia keleti felét, az úgynevezett Cyreneicát, majd 1941 tavaszáig az egész kelet-afrikai olasz gyarmatbirodalmat, Abesszíniát is beleértve.²⁵ 1940 novemberében az angol légierő egy rajtaütésszerű támadással Taranto kikötőjében harcképtelenné tette az olasz flotta felét.²⁶ Még nagyobb vereséget szenvedett el az olasz hadsereg a Görögország ellen 1940. október 28-án a németek tudta nélkül megindított hadjáratban. A jól felszerelt görög haderő néhány hét leforgása alatt súlyos vereséget mért az olasz alakulatokra, s 1941 elején már elfoglalta az 1939 áprilisa óta olasz uralom alatt álló Albánia felét. E hadjárat Mussolini és Ciano javaslatára indult meg, a vereség legfontosabb következménye abban állott, hogy Mussolini levál-

totta Badoglio marsallt – aki a hadjárat ellen foglalt állást – vezérkari főnöki tisztségéből. Utódjává a németbarátként ismert Cavallero tábornokot nevezte ki.²⁷

E tanulmány nem történi mű, célja tehát nem az olasz hadsereg harci cselekményeinek az ismertetése, ezért csak röviden térek ki a háborúban való olasz részvétel további eseményeire, főleg azt a szempontot véve figyelembe, mely események vezettek a későbbiek folyamán az olasz társadalom válságához, a fasiszta rezsim népszerűtlenségéhez, és végül Mussolini bukásához. A görög hadjáratot azért tartottam szükségesnek kiemelten tárgyalni, mert lefolyása és következményei döntő hatással voltak a háború további menetére.

A görögök által az olaszokra mért súlyos vereségek arra készítették a német szövetségest, hogy hatékony erőket vonjon össze a Balkánon, először Romániában, majd 1941. március 1-je óta Bulgáriában is. Ez annál is inkább szükségesnek mutatkozott, mert 1941 márciusától Churchill utasítására brit csapatokat állomásoztattak Görögországban, úgyhogy Hitler elhatározta: a Wehrmacht az olasz szövetséges segítségére siet, és elfoglalja Görögországot. A német politikai vezetésnek azt a szándékát, hogy e hadműveletbe Jugoszláviát is bevonják, az 1941. március 27-én végrehajtott belgrádi államcsíny meghiúsította.²⁸ A németek április 6-án megtámadták Jugoszláviát, és a jugoszláv haderő kapitulációja után 1941 májusában elfoglalták Görögországot is. Egyes hadtörténészek szerint az előre nem várt balkáni hadjárat késleltette a Wehrmacht Oroszország elleni támadását, ez azonban nincs bizonyítva.

A német–szovjet háború kitöréséről Hitler diplomáciai úton csak egy órával a hadüzenet előtt értesítette olasz diktátortársát. Ez is jellemző volt arra vonatkozólag, hogy a tengelyszövetség államai között a koordinálás nem volt olyan szoros és tervszerű, mint az angolszász hatalmak között. Mussolini, amikor hajnali 3 órakor értesült a Szovjet-

unió elleni német támadásról, első reakcióként felháborodott amiatt, hogy a németek nem értesítették őt egy ilyen világtörténelmi fontosságú eseményről, de röviddel később elhatározta, hogy hadat üzen Oroszországnak, és az olasz haderő egy hadseregét a németek rendelkezésére bocsátja és kiküldi a keleti arcvonalra.²⁹

Mussolini e döntésével, vagyis a 8. olasz hadseregnek a keleti arcvonalra való kiküldésével tovább gyengítette az anyaországban állomásozó olasz fegyveres erők létszámát. Az olasz haderő jelentős része Rommel Afrika-hadtestével megerősítve Líbiában harcolt az Egyiptomból Cyreneicába behatoló brit erők ellen. Ezen túlmenően jelentős olasz megszálló erők állomásoztak Horvátországban, Boszniában, Montenegróban, Görögországban és a Savoyai-Alpok Franciaországhoz tartozó részén. Az olasz anyaországban mindössze tizenkét közepesen felszerelt hadtest maradt. Amint a későbbiek folyamán látni fogjuk, a honi haderő ilyen nagymérvű gyengítése végzetesnek bizonyult az 1943 nyarán bekövetkezett fordulat idején. De 1941-ben, amikor a német Wehrmacht lendületesen tört előre az orosz síkságon, s 1941 novemberében megközelítette Moszkvát, Anglia egyedül harcolt a tengelyhatalmak ellen, s az Egyesült Államok még nem lépett be a háborúba, még senki nem gondolt arra, milyen veszélyeket rejt magában az olasz fegyveres erők ilyen mérvű szét-szórtsága.

Még 1942 első felében, a Pearl Harbour elleni japán támadás és Amerika hadba lépése után sem látták Mussolini és Olaszország akkori vezetői, milyen katasztrófák felé halad az olasz állam. 1942 nyarán a Rommel vezette német Afrika-hadtest elfoglalta a britek által Cyreneicában megerősített és bevehetetlennek tartott Tobrukot,³⁰ s a német–olasz erők lendületesen törtek előre Egyiptom irányában. Mussolini Líbiába repült s színpadias módon az iszlám kardját suhogtatva jelentette be, hogy a pillanatnyilag

győztes erők egészen Alexandriáig, de esetleg a Szeziacsatornáig fognak előrenyomulni.³¹ Rommel, aki tisztában volt a britek harci erejével, Sollum városánál védekező állásban akart maradni, de a Wehrmacht főparancsnoksága utasítására (OKW=Oberkommando der Wehrmacht) El Alameinig tört előre. Itt következett be a Montgomery által vezényelt 8. brit hadsereg ellentámadása 1942. október végén, s ettől kezdve a nagy anyagi és emberi fölényrel rendelkező 8. brit hadsereg szinte megállás nélkül vonult előre. Mind Rommel Afrika-hadteste, mind az olasz hadosztályok heteken keresztül tartó szívós harcok után megállás nélkül vonultak vissza a Líbia nyugati részében fekvő Tripoli városáig, majd a következő év elején teljesen kiűrtették Líbiát, és Tunéziába húzódtak vissza.³² E katonai műveletekkel szinte egyidejűleg az angol–amerikai erők mind a németek, mind az olaszok számára meglepetésszerűen partra szálltak Algírban, Oranban, Casablancában, s Tunézia kivételével hatalmukba kerítették az észak-afrikai francia gyarmatbirodalmat.

Montgomery győzelmes hadműveletei következtében elveszett az egész afrikai olasz gyarmatbirodalom – Abesszíniát, Eritreát és Szomáli-földet már 1941 első felében elfoglalták a britek –, s az észak-afrikai angolszász partraszállás tudatosá tette az olasz társadalomban, hogy számolni kell az egyébként is népszerűtlen háború elvesztésével. A társadalom egyre szélesebb rétegei fordultak a fasiszta rendszer ellen. A nyomasztó érzést fokozta a Sztálingrád térségében harcoló 8. olasz hadsereg katasztrófája. Az 1942. november 19-én megindult szovjet offenzíva a távoli térségben harcoló s az orosz télhez nem szokott olasz hadsereg háromnegyedének a megsemmisítését eredményezte.³³

Mindezeknek az olasz nép számára katasztrófális eseményeknek a társadalomra gyakorolt deprimáló hatását fokozta az angolszász légitámadások kiterjesztése Olaszországra. A Turin, Milano és Genua elleni bombatámadások

nemcsak súlyos rombolásokat és anyagi veszteségeket eredményeztek, de számos emberáldozatot is követeltek. A húsz éven keresztül az „imperio romano” jelszavát és a háború elkerülhetetlenségét hirdető fasiszta rezsim nem gondoskodott kellő légelhárításról, de a nagyobb városok házai megfelelő óvóhelyekkel sem rendelkeztek.³⁴ A lakosság elkeseredettsége olyan méreteket öltött, hogy a diktatúrával nem törődve az emberek villamosokon, autóbuszokon és nyílt utcán hangosan szidták a fasiszta rendszert, sőt magát Mussolinit is, amiért ilyen katasztrófába taszította az olasz népet.

Nem túlzás, ha 1942 második felének történéseit elemezzük, az olasz társadalom súlyos válságáról beszélünk. A hagyományos ellenzéktől eltekintve a fasiszta párton belül is felmerült az a gondolat, hogy Mussolininak, aki nemcsak miniszterelnök és hadügyminiszter volt, de 1940 júniusától a hadsereg főparancsnoki tisztét is betöltötte, le kellene mondania, s átadnia a helyét olyan fasiszta személyiségnek, aki ki tudja vezetni Olaszországot a válságból. Utódként felmerült Grandi, Ciano és a valamikor konzervatív Federzoni neve. A változás szükségességét az is indokoltta tette volna, hogy Mussolini ezekben a hónapokban súlyos gyomorbántalmakkal küzdött, és gyakran szinte munkaképtelen volt.³⁵ De megbeszéléseket folytattak a fasiszta párttól távol álló, a Duce hatalomátvétele előtt aktív liberális, konzervatív és kereszténydemokrata politikusok is, mint Bonomi egykori miniszter, valamint Casati és Bergamini szenátorok, akiket az is aggasztotta, hogy 1943 elején mozgolódní kezdett a fasiszta hatalomátvétel után illegálisba szorult olasz kommunista párt is, és Észak-Olaszország nagyobb városaiban 1943 elején sztrájkokat szervezett.³⁶

Az antifasiszta liberális és konzervatív politikusok mindenáron szerették volna megfékezni a kommunista veszélyt, de azzal is tisztában voltak, hogy Mussolini és a fasiszta rezsim eltávolítása csak a király és a hadsereg segítsé-

gével lehetséges. A király egyelőre passzív maradt, de a Mussolini által tisztségétől megfosztott Bodoglio tábornagy és egy másik első világháborús veterán, Caviglia marsall neve az ellenzéki körökben felmerült, mint a Duce esetleges utódja a kormányfői pozícióban.³⁷

Mussolini betegsége ellenére sejtette, hogy egy fronde van kialakulóban ellene. A líbiai kudarcért nem vállalta személyesen a felelősséget, leváltotta vezérkari főnöki tisztségéből Cavallero tábornokot, aki egyébként a Duce híve és németbarát volt. Utódjává Ambrosio tábornagyot nevezte ki 1943 elején. Ezt követte 1943. február elején egy drasztikus kormányátalakítás. Vejét, Cianót leváltotta külügyminiszteri tisztségéből, és kinevezte vatikáni nagykövetté. Lemondata Grandi igazságügy-minisztert. A külügyminisztériumot maga vette át, de külügyi államtitkárrá Bastianini volt londoni nagykövetet nevezte ki. A kormányátalakítás mind Olaszországban, mind a szövetséges tengelyállamokban nagy meglepetést okozott. Amikor Mackensen német nagykövet érdeklődött a kormányfőnél a jelentős mérvű változtatások okáról, a Duce nevetve csak ennyit mondott: „Ez az én módszerem.”³⁸

Minden elvakultsága és túlzott önbizalma ellenére annyit Mussolini is látott, hogy a jelentős mediterrán angolszász győzelmek következtében Olaszország katonai helyzete egyre válságosabb lett. Ezért úgy gondolta, Hitlerrel való személyes megbeszélés útján rábeszéli a Führert, kössön békét az oroszokkal, hogy Németország is minden rendelkezésre álló erejét a mediterrán fronton tudja bevetni. E tervét kifejtette már 1943. április elején Kállay Miklós magyar miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai során. A Duce azt mondta Kállaynak, az angolszász hatalmakkal nem lehet békét kötni, mert azok Casablancában proklamálták, hogy kizárólag a feltétel nélküli kapitulációt fogadják el ellenfeleiktől, de szerinte (mármint a Duce szerint) Sztálin reálpolitikus, és vele lehetséges lenne békét kötni.³⁹

Érdekes Kállay ama megjegyzése, hogy Rómából való hazatérése után úgy látta, hogy amikor a Ducéval tárgyalt, utóbbi egy megtört, beteg ember benyomását keltette.

Néhány nappal Kállayval folytatott megbeszélése után Mussolini Ambrosio vezérkari főnök és Bastianini külügyi államtitkár társaságában Klessheimbe utazott Hitlerrel és a német vezetőkkel folytatandó tárgyalások céljából. E tárgyalások során felvetette az Oroszországgal folytatandó béketárgyalások gondolatát, de a Führer minden ilyen elképzelést élesen elutasított. Kifejtette, hogy legfőbb célja Oroszország és a bolsevizmus megsemmisítése, s annak a reményének adott kifejezést, hogy 1943 folyamán végleges győzelmet arat az orosz hadszíntéren. Mussolininak az orosz különbékébe vetett reménye tehát minden kétséget kizáróan meghiúsult.⁴⁰

Az elkövetkező hetek során Olaszország helyzete egyre reménytelenebbé vált. Május közepén a tunéziai német és olasz fegyveres erők kapituláltak, és bármely időpontban várható volt a Szicília, Szardínia vagy az olasz anyaország déli partjai elleni angolszász támadás. Badoglio kihallgatást kért a királytól. Viktor Emmanuel meghallgatta őt anélkül, hogy határozottan nyilatkozott volna. Badoglio nem adta fel azonban a reményt, gyakori megbeszéléseket folytatott Umberto trónörökös feleségével, valamint Ambrosio vezérkari főnökkel, aki úgy vélte, a Duce megbuktatásának előkészítésére egy hónap kell, megbízható csapatok összevonása és a fegyveres fasiszta milícia ártalmatlanná tétele céljából. Ezeken a megbeszéléseken gyakran jelen volt Acquarone herceg, a királyi ház minisztere, aki feltehetően mindenről informálta az uralkodót. A stratégiai helyzet mielőbbi cselekvést igényelt, mert még június folyamán a szövetségesek elfoglalták a Szicília előtt elterülő Lampedusa és Pantellaria szigeteket. Badoglio június végén sűrű megbeszéléseket folytatott Bonomival, valamint Casati és Bergamini szenátorokkal, akiket mi-

niszterekként óhajtott bevenni kormányába arra az esetre, ha a király megbízza őt kormányalakítással. A tervezett „államcsíny” egyre sürgetőbbé vált, ugyanis az angol és amerikai erők Patton amerikai és Montgomery angol tábornokok parancsnoksága alatt 1943. július 10-én partra szálltak Szicíliában. A 7. amerikai és a 8. brit hadsergnek sikerült a sziget legnagyobb részét elfoglalni egy az Etna és Messina közötti földnyelv kivételével, amelyet két német hadosztály augusztus 17-ig szívósan védett.⁴¹

A fasiszta párt vezető körei 1943 júliusában már két táborra szakadtak. Az egyik tábor legjelentősebb reprezentánsai Grandi, Bottai és Ciano voltak, akik arra törekedtek, hogy Olaszország mielőbb szakadjon el német szövetségétől, és kössön fegyverszünetet az angolszász hatalmakkal. A másik csoport Farinacci köré tömörült – és ehhez a táborhoz tartozott Scorza is, a párt főtitkára –, és a Németországgal való szövetség megerősítését követelte. Scorza arról biztosította Mackensen német nagykövetet, hogy a fasiszta párt vezetésével olyan népfelkelés következik be Olaszországban, mint Franciaországban 1793-ban, a konvent irányításával. Scorza vezetésével július 16-án a fasiszta nagytanács több tagja megjelent Mussolininál és követelték, hogy a népfelkelés elrendelése céljából hívja össze a fasiszta nagytanács ülését. A Duce eleget tett Scorza kérésének, és július 24-re összehívta – 1939 óta először – a fasiszta nagytanácsot.⁴²

Hitlert, valamint a német katonai és politikai vezetést nyugtalanították a fasiszta rezsim válságáról szóló, Olaszországból érkező hírek. Ezért azt javasolta a Ducénak, hogy 1943. július 19-én a legfőbb német és olasz vezetők üljenek össze egy megbeszélésre az észak-olaszországi Feltrében a hadviselés koordinálása céljából. A feltrei találkozás létre is jött. A két diktátor Trevisóban találkozott, onnan utaztak Feltrébe. Külön gépkocsin utazott Ambrosio vezérkari főnök Keitel marsallal, az OKW legfőbb vezetőjével. Feltrében

jóformán csak Hitler beszélt, a való tényekkel ellentétben kedvezően és bizakodóan tüntette fel a tengely stratégiai helyzetét. A megbeszélés alatt értesült a Duce arról, hogy az amerikai légierő bombázta Rómát. A tanácskozás szünetében Ambrosio szemrehányást tett Mussolininak, amiért nem tájékoztatta Hitlert Olaszország reménytelen helyzetéről. A Duce adós maradt a felelettel, és amikor délután 17 órakor a Führer repülőgépre szállt, hogy visszatérjen a német főhadiszállásra, az olasz delegációban megérlelődött az a nézet, hogy a háború elveszett, és hogy ebből a tényből le kell vonni a következtetéseket.⁴³

(A következő számunkban folytatjuk.)

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

- 1 Bracher, Karl Dietrich: *Zeitgenössische Kontroversen. Um Faschismus, Totalitarismus, Demokratie* (Továbbiakban: *Konroversen*). Piper-Verlag, München, 1984. 20. l.
- 2 Woller, Hans: *Rom, 28. Oktober 1922. Die fashistische Herausforderung*. Deutscher Taschenbuchverlag (DTV), München, 1999. 20–25. l.
- 3 Uo.
- 4 Bracher, Karl Dietrich: *Die Krise Europas 1917–1975. Die Geschichte* Frankfurt, 1982. 6. kötet, 114–115. l.
- 5 Stadtmüller, Feorg: *Sozialismus, National-Sozialismus, Faschismus*. Hans-Seidel-Stiftung, München, 1981. 82–83. l.
- 6 Bracher: *Die Krise*, 116–117. l.
- 7 Woller: 48–50. l.
- 8 Bracher: *Die Krise*, 119–121. l.
- 9 Woller: 50. l., Bracher: *Die Krise*, 119–120. l.
- 10 Bracher: *Die Krise*, 57–88. l.
- 11 Woller: 178–181. l.
- 12 Woller: 187–190. l.
- 13 Woller: 192–193. l., Bracher: *Die Krise*, 176–177. l.
- 14 Dilks, D.: *The Diaries of Sir Alexander Cadogan* (Továbbiakban: *Cadogan*). Cassel and Company Ltd., London, 1971. 137–138. l.

- 15 Woller: 205–206. l.
- 16 Bracher: *Die Krise*. 149–161. l.
- 17 Churchill, Winston: *Der Zweite Weltkrieg*. 6. Bände je 2 Bücher. Einzig berechnigte deutsche Übersetzung aus dem Englischen. Alfred Scherz Verlag, Bern. 1948–1953. I. kötet, 1. könyv, 479–481. l.
- 18 Badoglio, Pietro: *Italy in the Second World War*. Greenwood Press Publishers, Westport, Connecticut, 1976. 7–10. l.
- 19 Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Magvető, 1997. 83–97. l. (Továbbiakban: Teleki Pál)
- 20 Welles, Sumner: *The Times for Decisions*. New York, 1944. 140–141. l.
- 21 Badoglio, 14–15. l.
- 22 Badoglio, 20–21. l.
- 23 Deakin, W.: *The Brutal Friendship. Mussolini, Hitler and the Fall of Italian Fascism*. Weidenfeld and Nicolson, London 1962, 9–12. l.
- 24 Cartier, Raymond: *Der Zweite Weltkrieg*. Piper, München 1977. 188–191. l.
- 25 Liddel Hart, Basil, Sir: *The History of the Second World War*. Cassell and Company, London, 1970. 116–134. l.
- 26 Churchill: II. kötet, 2. könyv, 278–291. l.
- 27 Badoglio: 27–29. l.
- 28 Czettler: Teleki Pál, 276–280. l.
- 29 Cartier: 300. l.
- 30 Liddell Hart: 284–289. l.
- 31 Liddel Hart: 299–313. l.
- 32 Badoglio: 33–34. l., Liddell Hart: 316–348. l.
- 33 Cartier: 585–586. l.
- 34 Badoglio: 34–35. l.
- 35 Deakin: 42–57. l.
- 36 Deakin: 222–241. l.
- 37 Badoglio: 35–36. l.
- 38 Deakin: 144–150. l.
- 39 Kállay Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam*. Európa Kiadó, Budapest, 175–186. l.
- 40 Deakin: 259–275. l.
- 41 Badoglio: 55–57. l.
- 42 Deakin: 385–389. l.
- 43 Deakin: 399–412. l.